

KAS BŪTU JĀATCERAS, LAI LATVIEŠU VALODA SPĒTU BŪT VIENOTĀJA

Replika konferencei "Izglītība, kas vieno" (2012. gada 7. septembris)

Pirms izglītība spēj kļūt par vienotāju, ir jāapzinās dažas ar latviešu valodas izglītību saistītas problēmas.

T.s. brīvajā, atjaunotajā Latvijā ir mainīts mācību stils – un saturs arī. Mācību priekšmeti pēc Eiropas modes līdz ar pašām mācībām ir kļuvuši neobligātāki, un latviešu valodai ir atvēlēta pat mazāka uzmanība nekā padomju laikos. Toties Latvijas izglītības sistēma skolu beidzējiem rada maldīgu iespaidu, ka viņu gūtās zināšanas latviešu valodā un par latviešu valodu ir pietiekamas.

Tā mācīt varbūt ir moderni, bet pašreizējos latviešu valodas (un valstiskuma) apstākļos noziedzīgi.

Aterēsīmies. Padomijas norieta gados ne sevišķi atklāti (jo nedrīkstēja), bet tomēr runāja par kultūras un izglītības finansējuma un kadru nodrošinājumu „pēc pārpalikuma principa“. Tas nozīmēja, ka padomju laikos, jau no 60iem gadiem skolu beidzēju un nākamo studentu vidē latviešu valoda nebija populāra, karjeras iespēju faktiski nekādu (ja nebija nolemts kļūt par skolotāju vai dzejnieku), tāpēc latviešu filoloģiju gāja mācīties tikai tādi, kas nespēja apgūt neko eksaktu (t.s. „strādāt godīgu darbu“), un tāds stāvoklis turpinājās gadiem ilgi. (Lai mani atvaino šīs likumības izņēmumi: viņu tomēr bija nožēlojams mazākums.)

Ja man iebildīs – nevarot apgalvot, ka padLatvijas skolās latviešu valodu mācīja nepietiekami un slikti, tad varu gan. Es atceros, kā mocījies ar slikti (tagad šķiet, apzināti slikti) sastādītām mācību grāmatām, dažām nepiemērotām, nemākulīgām skolotājām (protams, pa gadiem atradās arī tādas, kas padomju izglītības Prokrusta gultai par spīti centās ko iemācīt), ar garlaicīgu mācību vielu. Ar stundu sarakstu, kur garlaicīgi mācītā latviešu valoda parasti bija viena no pirmajiem priekšmetiem, kas nenotika, ar kadriem – skolotājas dažkārt vienā mācību gadā mainījās vairākkārt. Vienkāršas lietas mūsu valodas mācību grāmatās bez iemesla, bet ar modernizācijas ieganstu bija pārmežģītas un neveikli formulētas (to pierādīja daži pieaugušie, kas no aizskapēm vilka vecas skolas grāmatas un rādīja – tas ir vienkārši, tas arī ir vienkārši, un arī tas nav jāmudžina tā, kā tavā mācību grāmatā ir mudžināts). Sliktas sekmes latviešu valodā nebija liels nodarījums, un latviešu valodā nesekmīgos pārcēla nākamā klasē, mazāk kratot pirkstu un ar mazākām represijām nekā tad, ja nesekmīgas atzīmes ieviesās eksaktos priekšmetos vai krievu valodā. Izglītībā, it sevišķi latviešu valodā, “bezizmēra trijnieki“, ar ko padomju izglītības sistēma bija slavena, atklāti liecināja par lēnu, toties konsekventu, neatlaidīgu, mērķtiecīgu un nerimtīgu latviešu valodas apspiešanu skolu sistēmā un iznīdēšanu sabiedrībā. Padomju ikdiena gan izglītībā, gan sadzīvē latviešu valodai un tās mācībām grieza nost gabaliņu pa gabaliņam, šķēlīti pa šķēlītei, līdz tas, kas tagad ir atlicis, maz atgādina pilnasinīgu kultūrtautas valodu.

Valodnieku – kultūrtautas valodas sargu – skaitu padomju Latvijā mākslīgi uzturēja mazu – lai nenotiktu normāla zinātnieku konkurence, un padomju varas ieliekteņi varētu netraucēti noteikt toni. Kad nopietni valodnieki, Universitātes mācībspēki (Emīlija Soida, Marta Rudzīte; vēl viens otrs) bija aizgājuši viņsaulē, izrādījās, vairs nav neviena nopietna, ievērības cienīga speciālista, kas spētu ieņemt viņu vietu. Tas ieliekteņiem un pārpratumiem ļāva vēl lielāku varu.

Knuts Skujenieks savlaik man intervijā teica, ka jaunākais sociālisma mantojums esot pusemācītība (citēju pēc atmiņas); tagad acīmredzot ir sliktāk, jo pusemācīti pseidospeciālisti tagad māca citus. Otram iedot var tikai to, kas tev ir, un, ja pašam nav valodas zināšanu, tad no kurienes lai skolniekiem rastos tādas zināšanas? Padomijas skolās latviešu valodu ar nolūku mācīja chaotiski, iedzina riebumu pret to. Iegāns: „valoda ir jā māca saskaņā ar modernām atziņām“. Jāatceras arī padomju izglītības sistēmas „bezizmēra trijnieki“, un bēdīgais fakts, ka gadus 50 Latvijas teritorijā nevienam nopietni nevajadzēja prast latviešu valodu. Tagad par to varētu runāt atklāti. Ir grūti saprast, kāpēc tas nav darīts visus t.s. brīvās Latvijas gadus.

„Pārpalikuma princips“, palīdzot „bezizmēra trijniekiem“, mācību programmu apgrāzītāšana ir panākusi, ka tagad ar valodu strādā un par lieliem speciālistiem uzdodas cilvēki, kas valodu prot ļoti virspusēji, un viņus raksturo tiklab viszinīga uzpūtība kā patiesu zināšanu trūkums. Abas lietas brīnišķīgi sadzīvo, jo nav autoritāšu, kas censtos to apstrīdēt. Ietekmēti ir visi sabiedrības slāņi – pat žurnālisti, kas pirms gadiem 10 rakstīja samērā labā valodā, tagad vairs nevīžo sakārtot teikumus.

Nepietiekama daudzu latviešu valodas aspektu konsekvence, t.i., nepietiekama turpinātība, kas būtu jānodrošina valodas izglītībā, tikai papildina iepriekš uzskaitītos trūkumus. Tas nozīmē, ka jaunā paaudze valodu apgūst bremsēti. Jaunā audze nesaņem visu vajadzīgo informāciju par latviešu valodu; vēlākus gadus var būt par vēlu, un ir nopietnas aizdomas, ka mūsu valodas sakarā jau var runāt par dažām zudušām paaudzēm.

Ar neapbruņotu aci ir redzams – kopš II kara beigām latviešu valoda ir cietusi no hroniskas mazmācīšanas skolās, un t.s. brīvā Latvija nav pat mēģinājusi kaut ko labot. Paskatoties internetā, viegli pamanīt, cik tāl atvieglināts, t.i., primitivizēts ir šī, 2012. gada vidusskolu izlaiduma eksāmens – turklāt vieni un tie paši uzdevumi ir t.s. minoritātēm un latviešiem pašiem. Tas neparedz “pielīdzināties labākajam” vai „izvirzīt augstus standartus“. Latviešu valodas latīņa laižas aizvien zemāk – un kritēriju pazeminātāja ir iestāde, kam būtu jāgādā par labām valodas prasmēm: Izglītības ministrija.

Kāpēc tomēr nav brīnums, ka tagad izglītotie, dažādus diplomus saņēmušie patiesībā pārlietu maz zina par savu valodu — pat neapjauš robus savā izglītībā? Kur nu vēl to, ka būtu jāturas pretī masīvam krievu valodas spiedienam gan masu infolīdzekļos, gan sadzīvē? Atbilde ir vienkārša. Gan Latvijas sabiedrībai, gan t.s. latviešu valodas speciālistiem ir vieglāk dzīvot, it kā viss būtu kārtībā, it kā Latvijai nevajadzētu nekādas garīgās vides, tā tad valodas sakārtošanas. Tādu attieksmi kopš t.s. atmodas ir izvēlējušies gan latvju politikāņi, gan arī gara dzīves milži.

Tomēr neviens, kam vara rokā un (acīmredzot taču) zinības galvā, nav centies analizēt, kā kolonizācija un piespiedu industrializācija ir pārvērtusi Latviju – pārvērtusi gan tagadējo varas eliti gan mūs, visus pārējos.

Kopš 1946. gada latviešu valoda ir apspiesta, ierobežota un nomākta. T.s. brīvajā Latvijā nekas nav mainījies uz labo pusi. Lai stāvokli labotu, skolās būtu jā māca arī klasiskās valodas, vismaz latīņu valoda kā kultūrtautu internacionālās leksikas pamats – jā māca kaut vai mazliet – tāda tendence (atpakaļ pie latīņu valodas!) pašlaik iezīmējas, piem., britu skolās. Tas nozīmētu ne tikai valodas prasmju un pamatu izpratnes atjaunošanos un turpināšanos, bet arī vispārējās inteliģences līmeņa celšanos.

Latviešu valodas skolotāju izglītība būtu nopietni jāreformē. Valodas mācību grāmatas sistēmas un mācību vietas satura ziņā jāatjaunina – t.i., jāatgriežas pie pirmspadomju mācību principiem, atmetot pseidomodernās mācības un teorijas,

apzinoties, ka skaistie laikmetīguma saukļi faktiski ir darbojušies pret latviešu valodu. Latviešu valodas skolotāju profesionālās prasmes un iemaņas īpaši jāpārbauda, iespējams, īpaši izveidotai komisijai, jāizveido obligāti latviešu valodas skolotāju kvalifikācijas celšanas kursi, lai viņi būtu spējīgi atjaunot apritē to valodu, kas nav vis attīstījies, bet ir noārdījies. Tagad latviešu tautas liktenis ir tikai skolotāju rokās.

Un, protams, lai tas varētu notikt, ir nopietni jāpārkārtos Izglītības ministrija.

Mārtiņš Zelmenis